

**ÂRİF ÇELEBİ'NİN BATI ANADOLU BEYLİKLERİYLE
MÜNASEBETLERİ VE MEVLEVİHANELERİN
YAYGINLAŞMASI***

**THE RELATIONSHIPS OF ARIF CHALABI WITH THE
WESTERN ANATOLIAN PRINCIPALITIES AND THE
EXPANSION OF MAWLAVI LODGES**

*Rauf Kahraman ÜRKMEZ***

Öz

Bu makalede, Ârif Çelebi'nin (ö. 1320) seyahatleri ekseninde önce onun Batı Anadolu beylikleriyle (Menteşeoğulları, Germiyanogulları, Karamanoğulları vb.) kurduğu münasebetler masaya yatırılacak, daha sonra da bazı Anadolu şehirlerinde (Karaman, Akşehir, Denizli vb.) melevihanelerin kurulmasıyla alakalı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu kapsamda Ârif Çelebi dönemi Melevî halifelerine de değinilecektir.

* Bu makale yazarın "II. Gıyasü'd-din Mes'ud Dönemi" başlığıyla, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Tarih Öğretmeni, Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı Bilim ve Sanat Merkezi, Zonguldak/Türkiye, rauf42@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7001-6951>.

Ârif Çelebi, devlet yöneticileri ile geliştirdiği yakın ilişkiler sayesinde Mevlânâ Türbesi'ne vakıflar sağlayan, bazı şehirlere halifeler gönderip mevlevihaneler açtıran, bir yandan da usul ve esaslarını belirlemek suretiyle Mevlevîliğin tarikat hüviyeti kazanmasını sağlayan Sultan Veled'in (ö. 1312) oğlu ve halefidir. Babasının izinden giderek Mevlevîliğin geniş kitlelere ulaşmasında önemli roller üstlenen Ârif Çelebi, ömrünün mühim bir kısmını tarikatını yaymak amacıyla babası henüz hayatta iken başladığı seyahatlerle geçirmiş; bu vesileyle yoğun bir ilişkiler ağı geliştirmiştir. Bu ilişkilerin hem tasavvufi hem de siyasi yönü vardır. Zira Mevlevîler, özellikle Sultan Veled ve Ârif Çelebi döneminde, açıkça Moğol yanlısı bir politika izlemişler, manevi nüfuzları sayesinde İlhanlıların Anadolu'daki meşruiyetlerini sağlamalarına ve sürdürmelerine ortam hazırlamışlardır. Ârif Çelebi, bu kapsamda özellikle yeni kurulmakta olan Batı Anadolu beyliklerinin başkentlerini dolaşmış, buralardaki mahalli emirlerle olumlu ilişkiler geliştirmiş, onları İlhanlılara itaate davet etmiş; diğer taraftan da halifeler görevlendirmek ve mevlevihaneler açtırmak suretiyle öğretilerini yaymaya çalışmıştır. Bu çerçevede Ârif Çelebi'nin İlhanlı yöneticileriyle kurduğu ilişkilerle, Batı Anadolu beyleriyle kurduğu ilişkiler arasında ortak bir nokta olduğunu görüyoruz. Ârif Çelebi'nin seyahatlerinin pek çoğunda onun maiyetinde bulunan Şemseddin Ahmed Eflâkî'nin (ö. 1360) Menâkıbü'l-Ârifin'i üzerinde yaptığımız analizler neticesinde, Mevlevîlerin, XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu'sunun içinde bulunduğu siyasal ve sosyal gelişmelerle daha da artan manevi nüfuzlarını politik bir misyonda oldukça etkin bir biçimde kullandıkları sonucuna ulaşıyoruz.

Anahtar Kelimeler

Ârif Çelebi, Batı Anadolu Beylikleri, Menâkıbü'l-Ârifin, Mevlevihane, Mevlevîlik

Abstract

In this article, the relationships of Arif Chalabi (d. 1320) with the Western Anatolian principalities (Menteshe, Germiyan, Karaman etc.) will be discussed on the axis of his travels and then the establishment of the Mawlawi lodges in some Anatolian cities (Karaman, Akşehir, Denizli etc.) will be evaluated. Within this scope, the Mawlawi caliphs of the period of Arif Chalabi will be mentioned.

Arif Chalabi was the son and successor of Sultan Walad (d. 1312), who provided foundations for Mawlawana Mausoleum thanks to the close relations he developed with the state governors, sent caliphs to some cities and opened the Mawlawi lodges and ensured that Mawlawiyah gained the characteristic of religious sect by determining its order and principles on the other hand. Following in his father's footsteps, Arif Chalabi, who played an important role in the fact that Mawlawiyah reached the large masses, spent a significant portion of his life in his travels in order to spread his sect, when his father was still alive. Thus, he developed a network of intense relationships. These relationships were both mystical and political. Because the Mawlawis, especially in the period of Sultan Walad and Arif Chalabi, followed a pro-Mongol policy obviously and they ensured that Ilkhanids maintained their legitimacy in Anatolia thanks to their spiritual influence. In this context, Arif Chalabi travelled around the capitals of the newly founded Western Anatolian principalities,

*developed positive relationships with local governors and invited them to obey the Ilkhanids; they tried to disseminate their disciplines by assigning caliphs and opening the Mawlawi lodges. Within this scope, we see that there is a common point between the relationships of Arif Chalabi with the Ilkhanid rulers and those with the Western Anatolian principals. As a result of our analyses on *Manâqıp al-Ârifîn* written by Shams al-Din Ahmad al-Aflaki (d. 1360) in the company with Arif Chalabi in most of his travels, we conclude that the Mawlawis very effectively used their increasing spiritual influence with the political and social developments in Anatolia of the XIII-XIV. centuries in a political mission.*

•

Keywords

Arif Chalabi, Manâqıp al-Ârifîn, Mawlawiyah, Mawlawi Lodges, The Western Anatolian Principalities.

GİRİŞ

Teşkilatçı ve müteşebbis bir ruha sahip olup Mevlevîliğe adap ve erkânıyla bir tarikat kimliği kazandıran Sultan Veled, 25 Rebiyülahir 623 (25 Nisan 1226) ile 10 Receb 712 (11 Kasım 1312) yılları arasında yaklaşık bir asra yakın ömür sürdürdükten sonra Konya’da vefat etmiş ve babası Celâleddin-i Rumî’nin (ö. 672/1273) yanına defnedilmiştir¹. 8 Zilkade 670 (6 Haziran 1272) ile 24 Zilhicce 719 (5 Şubat 1320) yılları arasında ömür süren Ârif Çelebi², babası Sultan Veled’in ölümünü müteakip irşat makamına oturmuştur. Mevlevîliğin yayılmasında çok önemli roller üstlenen Ârif Çelebi, ömrünün mühim bir kısmını tarikatını ve meşrebini yaymak amacıyla babası henüz hayatta iken başladığı seyahatlerle geçirmiştir. Karaman, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Karahisar-ı Devle (Afyonkarahisar), Amasya, Niğde, Sivas, Tokat, Birgi, Kütahya, Denizli, Menteşe, Alanya, Antakya, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultâniye onun gittiği belli başlı yerlerdir. Görülüyor ki Ârif Çelebi, yorulmak bilmeyen büyük bir çaba içerisinde aşağı yukarı bütün Anadolu’yu gezmiş, özellikle yeni teşekkül etmekte olan Batı Anadolu beyliklerinin başkentleri ve mühim şehirlerine ziyaretler düzenleyerek Irak ve İran’a kadar uzanmış, İlhanlıların başkentine de birkaç defa uğramıştır. Ârif Çelebi’nin geniş bir sahayı içine alan seyahatleri ve kurduğu yoğun ilişkiler ağı, Celâleddin-i Rumî sonrası dönemin belli başlı halifelerini, mevlevihanelerin serpildiği şehirleri ve bu şehirlerdeki yöneticilerle kurulan münasebetleri anlamamızda yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Ârif Çelebi’nin seyahatleri ve bu seyahatleri sayesinde kurduğu münasebetlerin mahiyeti, muhtevası ve maksadı hakkındaki bilgilerin büyük bir çoğunluğunu Mevlevî müellif Şemseddin Ahmed Eflâkî’ye³ borçluyuz. Zira bu seyahatlerin pek çoğunda Ârif Çelebi’nin maiyetinde bulunan Eflâkî, gördüklerini

¹Sultan Veled’in yaşamı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 29-52; Betül Saylan, *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevîlik’te Çelebilik Makâmı (Seftne-i Nefise-i Mevleviyân Örneği)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 24-48; Veyis Değirmençay, “Sultan Veled”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 521- 522.

²Ârif Çelebi’nin yaşamı hakkında geniş bilgi için bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 65-95; Saylan, *Mevlânâ Âilesi*, s. 48-54; Tahsin Yazıcı, “Ârif Çelebi”, *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 363-364.

³761/1360’da vefat eden Eflâkî, büyük olasılıkla Mevlevî halifelerindendir. Zira Ârif Çelebi tarafından “Bizim Şeyh Eflâkî” olarak kabul edilmektedir ki, bu hitap halifelere yapılır. Bkz. Eflâkî, II, s. 203; Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 86. Eflâkî’nin yaşamı hakkında bkz. Franklin Lewis, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, trc. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul 2010, s. 303-304; Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 62.

ve duyduklarını *Menâkibü'l-Ârifîn*⁴ isimli kitabında büyük bir azimle bir araya getirmiştir. Bahâeddin Veled'den (ö. 628/1231) Şemseddin Âbid Çelebi'ye (ö. 739/1338) Mevlevîliğin kuruluşu, gelişimi ve yayılışı hakkındaki rivayetleri içeren bu hacimli eser, söz konusu uzun süreçte Mevlevîlerle bir şekilde münasebet kuran hükümdar, hatun, emir, bey, âlim, fakih, hafız, sufi, ahi, tacir, mimar, ressam, hekim, edip, rahip gibi devlet ve toplumun değişik kesimlerine mensup çok sayıda kişiye değinmektedir. Bu nedenle sadece Konya merkezli büyük ve geniş bir tasavvufi yapılanmanın tarihini sunmakla kalmamakta, Anadolu'nun, XIII-XIV. yüzyıllardaki tarihî, dinî, içtimai ve iktisadi durumuna dair de çok önemli bilgiler içermektedir⁵. Fakat bir menakıpname olması münasebetiyle hadiselerin tarihini vermeyi genellikle ihmal etmekte, bu nedenle tam bir kronolojik sıra takip etme imkânımızı ortadan kaldırmaktadır. Bu cümleden olmak üzere Eflâkî'nin verdiği bilgiler sayesinde Ârif Çelebi'nin yukarıda adı geçen beldelerdeki temaslarını ve faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlayabilsek de –bazı istisnalar dışında– buralarda hangi tarihlerde bulunduğu ve buralara kaçar defa gittiği hakkında yeterli ve net bilgilere sahip olamamaktayız.

Ârif Çelebi'nin devlet yöneticileriyle kurduğu münasebetleri, birbiriyle alakalı olmak şartıyla han (Gazân, Olcaytu), hatun (Geyhatu'nun eşi Paşa Hatun) ve sair emirler (Emîr Muhammed Sekürcî, Polat Bey vb.) gibi İlhanlı veya İlhanlı yanlısı yöneticilerle kurduğu münasebetler⁶; başta Türkmen beyleri olmak üzere mahalli yöneticilerle kurduğu münasebetler şeklinde iki kısma ayırarak incelememiz meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira her iki münasebet de kendi meslek ve meşrebinin yayılması ortak amacına yönelik olmasına rağmen, ikincisi birincisinin kaçınılmaz bir sonucu olarak İlhanlı meşruiyetini temin maksadını da taşımakta ve uç Türkmenleri arasında Moğol aleyhtarlığının kalkmasına hizmet etmektedir. Bu görüşü destekleyen, Mevlevîlerin XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu'sunun içinde bulunduğu siyasal ve sosyal gelişmelerle daha da artan

⁴Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1986-1987.

⁵M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, 1943, s. 422-423; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkibnâmeler*, Ankara 1992, s. 65-67. Bu hususa dair uygulamalı bir örnek için mutlaka bkz. Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü'l-Ârifîn'in Değerlendirilmesi)*, Konya 1977.

⁶Bu husustaki kayıtlar ve onların değerlendirilmesi için bkz. Eflâkî, II, s. 176-185, 198-199; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 69-73; Fatih Bayram, "Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler", *Avrasya Etüdleri*, S. 42, 2012/2, s. 162-167.

manevi nüfuzlarını politik bir misyonda nasıl kullandıklarını örnekleyen iki rivayete yer vermek istiyoruz.

Bunlardan birincisi Türkiye Selçuklu yöneticilerini nezdinde yukarıda dile getirdiğimiz duruma işaret etmektedir. Zira Sultan Veled, İlhanlıların onayıyla 683/1284'de müstakil olarak tahta oturan II. Gıyâseddin Mesud'a hitaben yaptığı nasihatte şunları dile getirir:

*"Hak velîlerine yöneldin ve Mevlânâ'nın temiz türbelerini onardın. Bu yerinde bir iş olmuştur. Fakat çabalamaktan da vazgeçme. Asker toplamakta ve Moğollara hizmet etmekte ve onlara karşı olan hürmeti yerine getirmekte, mal feda etmekte hülâsa elinde olan selâmet sebeplerini ve gücünün yettiği kadarını yerine getirmektesin. Bundan sonra Ulu Tanrı sana yardım eder. Çünkü eğer Tanrı istemezse o sebepler yardımcı ve faydalı olamaz. Hattâ senin yok olmana sebep olur."*⁷.

İkinci rivayette ise Eflâkî, Türkmen beylikleri nezdinde yukarıda dile getirdiğimiz duruma ilişkin şunları nakletmektedir:

*"...Konya, Karamanlıların elinde bulunduğu dönemde (Ârif) Çelebi hazretleri, Moğol askerini istediği için Karamanlıların canı sıkılıyor ve daima: 'Biz sizinle komşu ve sizi sevenlerden olduğumuz halde, siz bizi istemiyorsunuz da yabancı Moğolları istiyorsunuz' diyorlardı. Bunun üzerine (Ârif) Çelebi şöyle dedi: 'Biz dervişleriz, gözümüz, Tanrı'nın iradesine bağlıdır. O kimi ister ve ülkeyi kime verirse, biz de onun tarafındayız ve onu isteriz. (...) Şimdi Tanrı, sizi değil, Moğol askerlerini istiyor. Ülkeyi Selçukluların elinden alıp, Cengizhanlılara verdi. (...) Biz de Tanrı'nın istediğini biliyoruz'. Karamanoğulları candan mürit ve muhib oldukları halde incindiler ve (Ârif) Çelebi hazretlerinden çekinmeye başladılar."*⁸.

Bu menkıbeden hareketle Ümit Hassan'ın bir makale tenkidi münasebetiyle temas ettiği: "Mevlevîyye'nin tarikat olarak, Moğollara karşı, İslâmî kader anlayışını çok

⁷ Sultan Veled, *Maârif*, trc. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul 1993, s. 139-140.

⁸Eflâkî, II, s. 216; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 600-601; Köprülü, "Anadolu Selçukluların Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 452.

daraltan ve 'irâde-i cüz'iyye'yi yok sayan fatalist ve teslimiyetçi tavırlar"⁹ takındıkları ve taşındıkları şeklindeki fikirlerine katılmamak mümkün değildir.

İlhanlılar Anadolu'dan elde edecekleri vergilere büyük önem vermekteydiler. Bu anlayışlarının bir gereği olarak kendi kontrolleri altına almaya çalıştıkları Anadolu'da, sükûn ve asayişin sağlanmasına yönelik çeşitli askerî ve siyasi tedbirler almış ve müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar, başta Karaman, Eşref ve Germiyan üçlüsü olmak üzere, Türkmen zümrelerin bazen münferit bazen de müşterek muhalif faaliyetleri sebebiyle çoğu zaman kanlı geçmiş ve halkın büyük sıkıntılar çekmesine yol açmıştır¹⁰. İlhanlılar bu çalışmalarının yanı sıra halk üzerinde nüfuz sahibi bazı sufilerle işbirliği içerisine girerek, kendilerine yönelik aleyhtar havanın yerini itaatkâr bir tutuma bırakmasını amaçlamışlardır¹¹. Bu meseleyi, Selçuklularının etkisini yitirerek İlhanlıların etkili olmaya başladığı bir devrede, siyaset ve sufilik problematiğinin Anadolu'daki uzantısı olarak ele almak gerekmektedir. Zira bu bakış açısı, dönemin sufi çevrelerinin siyasi tercihlerini hangi şartların şekillendirdiği konusuna sağlıklı bir biçimde yaklaşmamızı sağlayacaktır. Bu çerçevede özellikle Batı Anadolu beylikleri arasında hızla yayılan ve öteden beri Moğollarla olumlu ilişkiler geliştirerek onların zulümlerini önlemeye/azaltmaya çalışan¹² Mevlevîler ön plana çıkmaktadır. Mevlevîliğin yayılma sürecine tesadüf eden bu zaman diliminde faaliyetleriyle dikkatleri üzerine çeken şahsiyet ise Ârif Çelebi'dir.

⁹Ümit Hassan, *Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeoloji'ye*, İstanbul 2002, s. 151-152, dipnot 11.

¹⁰Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, haz. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Ankara 2014, s. 46, 49-67; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 638-639; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2003, s. 3-8, 40; Turan, *Türkiye*, s. 558-607; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 45-94.

¹¹İlhanlıların Anadolu'da izledikleri dinî siyaset ve buna karşı dinî zümrelerin takındığı tutum hakkında derli toplu malumat için bkz. Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 229-356.

¹²Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 140-141. Bu hususa işaret eden verilerin ayrıntılı analizi için bkz. Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 332-342. Mikâil Bayram, Mevlevîlerin Celâleddin-i Rumî'den beri Moğolları ve Moğol yanlısı yönetimi desteklediğini ileri sürmektedir. Bkz. *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya 2012, s. 237-240.

ÂRİF ÇELEBİ'NİN BATI ANADOLU BEYLİKLERİ İLE OLAN MÜNASEBETLERİ

Karakter bakımından “*kabına sığmayan mücessem cezbe abidesi*”¹³ Şems-i Tebrizî’yi (ö. muhtemelen 1247) fazlasıyla andıran¹⁴ Ârif Çelebi, İlhanlı hükümdarları ve emirleri ile kurduğu dostane ilişkilerin yanı sıra Anadolu’daki beyliklerle de bir takım münasebetler geliştirmiştir. Eflâkî’nin çizdiği portreye göre garip hareketleri, cesur tavrı ile babasından ve dedesinden tevarüs ettiği siyasi nüfuzu arttırarak hem beyler arasında kendi öğretilerini yaymakta hem de onlar üzerinde manevi hâkimiyet kurmaktadır. Onun Moğol idarecileriyle olan siyasi yakınlığını dikkate aldığımızda, Batı Anadolu beyliklerinin İlhanlı yönetimine karşı sergilediği muhalif tutumun değişmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu’daki beyliklerin başında bulunan yöneticiler, yakın ilişki kurup çeşitli vakıflarla destekledikleri sufi çevreler vasıtasıyla bir taraftan tasavvufi düşünce ve uygulamaları benimsemiş yahut bunlara sempati duymuşlar, diğer taraftan da yönettikleri insanlar üzerindeki hâkimiyet haklarına meşruiyet kazandırmayı düşünmüşlerdir. Bu keyfiyet, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fiilen Anadolu’ya egemen olan İlhanlı idarecilerinin sufilerle geliştirdikleri münasebetlerde de aynen etkili olacaktır. Zira bir “*çöküntü devri*” olarak tasvir edilen bu süreçte büyük sıkıntılara maruz kalan insanlar, tasavvufi şahsiyetleri ve onların tekkelerini bir ümit kaynağı olarak görüyor, yöneticiler ise halkın kabul ettiği sufilere ön plana çıkararak onları kendilerine bağlamaya çalışıyorlardı. Böylece beyler, sufi çevreler vasıtasıyla halka nüfuz ederken, sufiler de hem idarecilere nüfuz ederek halk üzerinde otorite kuruyor hem de bu sayede beyleri nüfuzları altına alıyorlardı¹⁵. Dışarıdan gelen işgalciler oldukları için Moğol idarecilerinin buna daha fazla ihtiyaçları olduğu ise ortadadır.

Aşağıdaki satırlarda Ârif Çelebi’nin Batı Anadolu beylikleriyle kurduğu ilişkilere dair ana kaynak konumunda olan *Menâkıbü’l-Ârifn’*de geçen kayıtları mercek altına alacağız. Şunu öncelikle belirtmeliyiz ki, Ârif Çelebi’ye bağlanıp vefatına kadar onun yanından ayrılmayan Eflâkî’nin kaleminden çıkan bu eser, Celâleddin-i Rumî ve ardıllarına karşı duyulan derin saygı ve bağlılığın gölgesinde

¹³ Ocak, *Türk Sıfıflığına Bakışlar*, s. 93.

¹⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 75-76: “Ulu Ârif Çelebi, karakter bakımından ne babası Sultan Veled’e benzer, ne dedesi Celâleddin’e. O biraz atası Sultânü’l-ulemâ’yı ve bir hayli de Şemseddin Tebrizî’yi andırmadadır. O, tasavvufa âşına halkın celâli ve celâlli dedikleri erenlerdendir.”

¹⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 13; Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı), II/2 (1996), s. 17-20.

şekillenen bir menakıpname olması münasebetiyle zaman zaman tarihî olaylara ilişkin görüşümüzü bulanıklaştırmaktadır. Zira bu tür eserler hem temel aldıkları hem de bir şekilde temas ettikleri kişileri aşırı yerme, gereksiz övme, kendinden kılma ya da gösterme gibi eksiklik ya da aşırılıkla maluldür. Diğer yandan, bazı istisnaları olmakla beraber, ele aldığımız konu çerçevesinde *Menâkıbü'l-Ârifin'* de geçen yer ve şahıs isimlerinin gerçeğe uygun olması, Ârif Çelebi'nin Batı Anadolu beyliklerinin yöneticileri ile çeşitli ilişkiler geliştirdiği konusunda ikna edici olabilir. Ancak Eflâkî'nin söz konusu yöneticilerin neredeyse tamamını Mevlevî gibi göstermesi gerçeklere pek de uygun düşmemektedir¹⁶.

Menteşeoğulları

Ârif Çelebi, öteden beri "*Mevlânâ hanedanının muhiplerinden ve müridlerinden*" biri olan Mesud Bey'in¹⁷ hüküm sürdüğü Menteseoğulları İli'ne (Güneybatı Anadolu) gider. Burada söz konusu havalinin ileri gelen âlim ve sufilerinin de katıldığı bir semâ meclisi düzenlenir. Katılımcılardan biri de sadece Türk olduğu belirtilen saf, aydın yürekli ve Mesud Bey'in hanımının da büyük saygı duyduğu bir şeyhtir. Bu zat semâ esnasında Ârif Çelebi tarafından hurpaladıktan sonra fazla yaşamayacak ve çok geçmeden de vefat edecektir. Bu hadise, söz konusu havalide öteden beri etkili olan Türkmen babalarının tasfiye edilerek Mevlevîliğin ön plana çıkarılmaya çalışıldığıının en açık örneklerinden biridir. Nitekim Mesud Bey kendisinden sonra beylik makamına geçecek olan oğlu Şücâeddin Orhan'ı da Ârif Çelebi'ye mürit yapmıştır¹⁸. Bu durum, söz konusu Türkmen beyliği üzerindeki Mevlevî nüfuzunun ilerleyen yıllarda da devam etmesini sağlayacaktır.

İnançoğulları

Eflâkî'nin "*melikü'l-ümerâ ve'l-ekâbir*" olarak takdim ettiği Lâdik (Denizli) Uç Beyliği emiri Şücâeddin İnanç Bey de Ârif Çelebi'nin müritlerindedir. Ârif Çelebi'nin Denizli'yi ziyaretinde, başta kardeşi Doğan Paşa olmak üzere şehrin ileri gelenleriyle birlikte onun için çeşitli semâ meclisleri düzenlemiştir¹⁹. Bu menkıbevî kayıt sayesinde İnanç Bey'in, Ârif Çelebi'nin 1320'deki ölümünden önce beyliğin başında bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü her ne kadar kronolojiye fazla yer ve önem vermese de Eflâkî'den anlaşılmaktadır ki, Ârif Çelebi, birkaç defa

¹⁶ Bayram, "Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri", s. 160-161.

¹⁷ Mesud Bey'in ölümü 1319'dan öncedir. Kendisi ve oğlu Şücâeddin Orhan hakkında geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 71-74; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, trc. Orhan Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, 3. Baskı, s. 56-69.

¹⁸ Eflâkî, II, s. 179-180; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 73; Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 60-61.

¹⁹ Eflâkî, II, s. 186; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 73.

Denizli'ye gitmiş ve burada kendi öğretilerini yaymaya çalışmıştır²⁰. Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahlarından İbn Battûta da (ö. 770/1368), 1333 Haziranı'nda Denizli'de İnanç Bey ve çocuklarıyla görüştüğüne göre bu tarihte adı geçen bey henüz hayattadır ve muhtemelen çok geçmeden de vefat edecektir²¹.

Olcaytu Han (hanlığı: 1304-1316) tarafından Türkmen beylerinin İlhanlılara olan bağlılıklarını sağlamak ve tazelemek amacıyla 1314'de Anadolu'ya gönderilen İlhanlı umumî valisi Emîr Çoban'ın, Erzincan ile Sivas arasında yer alan Karanbük Kışlağı'nda kurduğu ordugâhına gelerek itaat arz edenlerden birinin de İnanç Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim dönemin önemli tarihçi ve maliyecilerinden Aksarayî (ö. 733/1332), Emîr Çoban'a itaat arz edenler arasında, Germiyanogullarından ayrılan Denizli Uç Beyliği'ne: "*Kütahya ve oranın kalelerinden Germiyan emîrleri...*" şeklinde işaret etmektedir²².

Germiyanogulları

Sultan Veled zamanında Germiyanogullarının merkezi Kütahya'dan Mevlevîliğin merkezi Konya'daki Kutsal Türbe'ye, yani Mevlânâ Dergâhı'nın çekirdeğini oluşturan Mevlânâ Türbesi'ne beyaz mermerden yapılmış bir havuz gönderildiğine bakılırsa²³, adı geçen beylikle Mevlevîler arasındaki münasebetlerinin daha eskilere dayandığını söylenebilir. Nitekim Sultan Veled bir şiirinde²⁴ Kütahya'dan övgüyle bahseder ve bu şehre duyduğu hayranlığı dile getirir. Buna dayanarak Sultan Veled'in tarikatını yaymak amacıyla Kütahya'ya uğradığını ve burada çeşitli temaslarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ârif Çelebi, Denizli'deki bazı müritleri ve dostlarıyla birlikte etraf beyliklere çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bunlardan birinde Germiyanogullarının ilk müstakil idarecisi olan Kerîmüddin Alişiroğlu I. Yâkub Bey (beyliği: 1300-1340)²⁵ tarafından Lâdik civarındaki Alâmeddin Pazarı (Alâmeddin-i Bâzârî) sahrasında ağırlanmıştır. Fakat burada kendisinin manevi sohbetlerle meşgul olmasına aldırış etmeden başka işlerle uğraşan I. Yâkub'a son derece sinirlenen Ârif Çelebi, o kızgınlıkla çekip gitmiştir. Bu olaydan sonra felakete maruz kalan ve hatasını

²⁰ Eflâkî, II, s. 222, 225, 229; M. Yaşar Ertaş, "Ahmed Eflâkî'ye Göre Denizli'de İlk Mevlevîler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1 (2006), s. 87-91.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 2. Baskı, s. 410; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 56.

²² Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 252. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 639; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 56.

²³ Eflâkî, II, s. 207.

²⁴ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, trc. Veyis Değirmençay, İstanbul 2016, s. 566-567.

²⁵ Hakkında bilgi için bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 35-46.

anlayan I. Yâkub, bilahare kendisi de Mevlevîliğe bağlanacak olan subaşısı Emîr Sa'deddin Mübarek Kabız'ı Ârif Çelebi'ye göndererek pişmanlığını bildirmiştir. Ârif Çelebi Kütahya'ya döndüğünde de ona mürit olmuştur²⁶.

I. Yâkub, Kütahya'daki bu gelişmeden sonra Mevlevîlerle münasebetlerini sürdürmüş ve onları mali açıdan desteklemiştir. Nitekim o, 18 Muharrem 795'de (4 Aralık 1392) yenilenen bir vakfiyesinde Karahisar'daki mevlevihaneye Ârif Çelebi namına bir kısım arazi ve akarat bağışlamıştır. Bu arazi ve akarat Karahisar'daki mevlevihanede sakin "*Fukara-i Mevleviyye*"ye sarf edilmek üzere vakfedilmiş, ayrıca vakfedilen yerlerin nezareti de Mevlevî halifelerine tevcih edilmiştir²⁷.

Eflâkî, Ârif Çelebi ile birlikte Lâdik'e giderken yolda şiddetli bir hastalığa tutulmuş, Kütahya'ya vardıklarında da buradaki zaviyede bir süre yatmıştır²⁸. Bu rivayette adı belirtilmeyen zaviyenin Mevlevîliğin Kütahya'da yayılmasında mühim roller üstlenen Celâleddin Ergun Çelebi (ö. 775/1373)²⁹ tarafından kurulan Kütahya Mevlevihanesi olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır³⁰. Erguniyye Dergâhı ve Ergun Çelebi Zaviyesi olarak da anılan bu mevlevihane, sonraki süreçte Konya ve Karahisar mevlevihanelerinden sonra Mevlevîliğin üçüncü önemli merkezi hâline gelmiştir³¹.

Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinde bulunarak yükselen büyük mahalli emirlerden biri olan I. Yâkub, metbuu III. Alâeddin Keykubad'ın 1302 yılında tahtan çekilmesinden sonra tekrar iş başına gelen II. Gıyâseddin Mesud'a tabi olmamış, İlhanlı Devleti'ne yıllık vergi vermek suretiyle onların yüksek hâkimiyetini tanımıştır. Nitekim Batı Anadolu muntkasında gerçekleştirdiği fetihlerle beyliğinin sınırlarını genişleten I. Yâkub da 1314 yılında Karanbük Kışlağı'nda İlhanlı umumî valisi Emîr Çoban'a itaat edenler arasında yer almaktadır³².

²⁶ Eflâkî, II, s. 225-26; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 74.

²⁷ Varlık, *Germiyan-oğulları*, s. 144-146; İsmail Çiftcioğlu, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevîlik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2004, s. 151.

²⁸ Eflâkî, II, s. 229-230.

²⁹ Ârif Çelebi'den de feyzalan bu zatın soyu bir taraftan Celâleddin-i Rumî'ye, diğer taraftan Germiyan oğulları sülalesine dayanmaktadır. Yaşamı ve eserleri hakkında bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 122-124; Mustafa Güneş, "Celâleddin Ergün Çelebi ve Genc-nâme Üzerine", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 56, 2016, s. 372-379; Nuri Özcan, "Celâleddin Ergun", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 247-248.

³⁰ Çiftcioğlu, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevîlik", s. 149-150.

³¹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 124.

³² Aksarayî, s. 252; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 41-43; Varlık, *Germiyan-oğulları*, s. 41-42.

Aydınoğulları

Mevlevîlerle bilahare Germiyanogullarından ayrılacak olan Aydınoğulları arasındaki yakın münasebetler erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Nitekim beyliğin kurucusu Aydınoğlu Mübârizüddin Mehmed Bey³³, Sultan Veled'in Türk emirleri arasında en çok övgüde bulunduğu kişidir. Onun tarafından "bizim subaşımız" olarak takdim edilmekte ve "gazilerin sultanı" olarak methedilmektedir³⁴. Bu menkıbedeki "sultânu'l-guzât" ibaresi, Anadolu'daki gaza geleneğinin sanıldığı gibi aksine XV. asırdan önce teşekkül ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bizi burada asıl ilgilendiren husus Mevlevîlerin de söz konusu teşekkülde rol oynamış olmalarıdır³⁵.

Mehmed Bey, birkaç defa Birgi'ye gelecek olan Ârif Çelebi'nin ilk seyahatinde onunla karşılaşmış ve duasına mazhar olduktan sonra da muzaffer olmuştur. 1334'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gazi Umur Bey de "kâfirlerle savaşırken" Ârif Çelebi'nin de birkaç kez yanında hazır bulunduğunu ve onları hezimete uğrattığını görmüştür³⁶. Bu menkıbevî kayıtlar göstermektedir ki, Aydınoğulları hem kuruluşlarında hem de gelişmelerinde Mevlevî muhitte yakın münasebetler tesis etmişlerdir. Hatta uç vilayetlerinden kalkıp Konya'ya gelen ve icazet alan Ahî Polad'ın –her ne kadar muvaffak olamasa da– Aydınoğulları arazisine yerleşmek ve burada "semâ âyini kurmak"³⁷, yani bir mevlevihane açmak istemesi de bu beylikle olan münasebetlerin canlı olduğunu göstermektedir. Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısında düzenlenen tahrir kayıtları da Aydınoğulları döneminde Ayasuluğ, Tire ve Birgi'de mevlevihanelerin açıldığını göstermektedir³⁸.

Yukarıda adı geçen Ahî Polad, Ârif Çelebi'ye karşı nahoş hâllerde bulunduğundan dolayı nefretleri üzerine çekmiş ve sonuçta Karamanoğulları tarafından ortadan kaldırılmıştır³⁹. Bu hadiseye asla münferit bir vaka gözüyle

³³Hakkında bilgi için bkz. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 30-39.

³⁴Eflâkî, II, s. 227; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 74.

³⁵Konuyla alakalı modern çalışmaların analizinin yapıldığı geniş ölçekli bir tartışma için bkz. Feridun M. Emecen, "Gazâya Dâir -XIV Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti-", *İlk Osmanlılar*, İstanbul 2003, s. 75-85.

³⁶Eflâkî, II, s. 226-227. Bizans İmparatorları ile siyasi münasebetler tesis eden ve Haçlılarla da mücadele eden Umur Bey, 1348'de şehit düşmüştür. Türbesi Birgi'dedir. Geniş bilgi için bkz. Akın, *Aydın Oğulları*, s. 39-52; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 105-109.

³⁷Eflâkî, II, s. 214.

³⁸Kemal Ramazan Haykıran-Bircan Kayacan-Cemal Üstün, "XIII. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Aydın'da Tasavvufi Faaliyetler", *Studies of The Ottoman Domain*, IX/16, 2019, s. 63.

³⁹Eflâkî, II, s. 214.

bakmamalıyız. Zira bu durum hem uç Türkmenleri arasında Mevlevîliğin ve mevlevihanelerin yaygınlaştırılmaya çalışıldığına güzel bir örnek teşkil etmekte hem de Ahî Polad'ın şahsında Ahî-Mevlevî yumuşamasının zaman zaman sertleştiğini⁴⁰ ortaya koymaktadır.

Sâhib Ataoğulları

1275-1341 yılları arasında hüküm süren Sâhib Ataoğulları, II. Gıyâseddin Mesud iktidarının mühim siyasi simalarından Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin⁴¹ (ö. 687/1288) oğulları ve torunları tarafından Afyonkarahisar ve çevresinde kurulan bir beyliktir⁴². Ârif Çelebi, muhalif Türkmen zümrelerin tedip edilmesinde mühim roller üstlenen Sâhib Ataoğulları Beyliği ile de olumlu ilişkiler geliştirmiştir.

Eflâkî, Ârif Çelebi'nin Karahisar-ı Devle Kalesi'nde Fahreddin Ali'nin oğulları ile sohbet ettiğini ve onları kendine mürit yaptığını haber vermektedir⁴³. Ancak bu gelişme kronolojik olarak pek mümkün gözükmemektedir. Fahreddin Ali'nin Tâceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan isimli iki oğlu bulunmaktadır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan 646/1249'da tahta çıktığında uç vilâyeti emirliği (emâret-i vilâyet-i uc) onlara bırakılmış, ayrıca Kütahya, Sandıklı, Beyşehir ve Akşehir kendilerine verilmiştir⁴⁴. Babalarının 674'te (1275-1276) İlhanlı hükümdarı Abaka Han (hanlığı: 1265-1282) tarafından "Rum memleketi vezirliği" makamına getirildiği dönemde Lâdik (Denizli), Honas ve Karahisar-ı Devle subaşılığı görevini üstlenen Tâceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan kardeşler, Karamanoğlu Mehmed Bey

⁴⁰Adını bizzat Celâleddin-i Rumî'nin koyduğu Ahî Mustafa, Mevlevî muhitte yetişen ve yükselen bir şahsiyettir. Buna rağmen elde ettiği mertebeleri kendi hükmünü icra etme veya sözünü dinletme hususunda kullanınca önce Sultan Veled'in yumuşak ikazına muhatap olacak, ardından da Ârif Çelebi'nin sert tepkisine maruz kalacaktır. Neticede Karamanoğullarından Yahşi Han tarafından maiyeti ile birlikte öldürülen Ahî Mustafa, Ahî-Mevlevî münasebetlerindeki sertleşmeye verilecek diğer bir örnektir. Bkz. Eflâkî, II, s. 173-175. Bu hususta geniş bilgi ve değerlendirmeler için mutlaka bkz. Bayram, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 242-259.

⁴¹Hakkında bilgi için bkz. Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri*, Ankara 2015, s. 9-17; Erdoğan Merçil, "Sâhib Ata", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 515-516.

⁴²Karahisar, Fahreddin Ali'nin iktâ ve hazinelerini muhafaza altına aldığı yerdir. Bugünkü Afyonkarahisar'ın eski adı olan Karahisar-ı Devle yahut Karahisar-ı Sâhib, Fahreddin Ali'nin "sâhib" unvanıyla ilgili olduğu gibi, oğulları ve torunları tarafından söz konusu havalide kurulan küçük beyliğe de Sâhib Ataoğulları denilmiştir. Turan, *Türkiye*, s. 535, 587; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 150-152; Erdoğan Merçil, "Sâhib Ataoğulları", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 518.

⁴³Eflâkî, II, s. 196-198. Müellif, bu menkıbeye söz konusu sohbetle bizzat hazır bulunan Çelebi Polad Bey'den rivayet etmiştir. Ayrıca Cacaoğlu Nûreddin'in oğlu Çelebi Polad Bey'i: "zamanın biricik emiri" olarak nitelendirmekte; "Rum diyarının soylularının ulularından, Gazân Han'ın (hanlığı: 1295-1304) yakınlarından ve Mevlânâ hânedanına inananlardan" biri olarak tanıtmaktadır. Bkz. Eflâkî, II, s. 178, 196.

⁴⁴Aksarayî, s. 56.

tarafından hükümdar ilan edilen Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş (Cimri) ile Zilhicce 675'de (Mayıs 1277) Akşehir'de yaptıkları savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir⁴⁵. Ârif Çelebi'nin 8 Zilkade 670'te (6 Haziran 1272) doğduğunu dikkate aldığımızda yukarıdaki rivayetin kronolojik açıdan hatalı olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu durumda Batı Anadolu beylikleri arasında Mevlevîliğin yayılması için söz konusu bölgeye çeşitli seyahatler düzenleyen Ârif Çelebi, Fahreddin Ali'nin oğullarıyla değil de torunlarıyla olumlu ilişkiler geliştirmiş olmalıdır. Nitekim 1314'de Karanbük Kışlağı'nda Emîr Çoban'a itaat arz edenler arasında "*Karahisar-ı Devle'den Sâhib Fahreddin'in torunları*" da yer almaktadır⁴⁶.

Eşrefoğulları

Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir havalisinde kurulan, İlhanlı tazyik ve tahakkümleri sebebiyle fazla uzun ömürlü olamayan Eşrefoğulları ile Mevlevîler arasındaki münasebetler de gayet iyidir. Bunlardan Eşrefoğlu Mübârizüddin Mehmed Bey, Ârif Çelebi'yi Beyşehir'e davet ederek ona türlü hizmetlerde bulunmuştur⁴⁷. Emîr Çoban Anadolu beylerinin bağılıklarını temin ve tazeleme maksadıyla 1314 yılında Anadolu'ya geldiğinde, Karanbük Kışlağı'na giderek ona itaat arz edenlerden biri de Mehmed Bey'dir⁴⁸. Mehmed Bey'in daha sonraki yıllarda da Mevlevîlere hizmette kusur etmediğini ve Ârif Çelebi'nin Eşrefoğulları arazisine çeşitli seyahatler düzenlediğini görüyoruz⁴⁹. Mehmed Bey, oğlu ve halefi Süleyman Şah'ı da Ârif Çelebi'ye mürit yaparak beylik üzerindeki Mevlevî nüfuzunun devamını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Emîr Çoban'ın halefi Emîr Timurtaş 726/1326'da Beyşehir'i işgal edecek ve Süleyman Şah'ı çeşitli işkencelerden sonra Beyşehir Gölü'ne attırmak suretiyle hem hayatına hem de beyliğine son verecektir. Eflâkî'ye göre Ârif Çelebi, Beyşehir'i ziyaretinde Süleyman Şah hakkında "...sonunda onu bu göle (Beyşehir Gölü) atıp yok edecekler." diyerek onun mukadder akıbetini vukuundan evvel haber vermiştir⁵⁰.

Son ayrıntı Ârif Çelebi'yi yüceltmeye yönelik bir yakıştırma olabileceği gibi, ilerleyen süreçte Süleyman Şah ile Mevlevîler arasında bir takım sıkıntıların vuku bulduğuna da yorulabilir. Nitekim Eşrefoğulları ile Mevlevîler arasında zaman

⁴⁵İbn Bibi el-Hüseyn b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûrî'l-Alâ'iyye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 604, 637-638; Aksarayî, s. 95; *Anonim Selçuknâme*, s. 50, 121; Turan, *Türkiye*, s. 525, 533-535, 560, 564-565; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'îni'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970, s. 173-174; Merçil, "*Sâhib Ataoğulları*", s. 518; a.mlf, "*Sâhib Ata*", s. 515.

⁴⁶Aksarayî, s. 252.

⁴⁷Eflâkî, II, s. 215; Sait Kofçoğlu, "*Eşrefoğulları*", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 485.

⁴⁸Aksarayî, s. 252.

⁴⁹Eflâkî, II, s. 225, 228. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 646; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 60.

⁵⁰Eflâkî, II, s. 215-216.

zaman bazı gerginliklerin yaşandığını da görüyoruz. Örneğin beyliğin Akşehir emiri Hoca Kamerüddin Nâib, önceleri Ârif Çelebi'ye karşı bazı muhalif tavırlar sergilemiş, menfi bir harekette bulunma ihtimaline binaen ondan Akşehir'i terk etmesini istemiştir. Fakat bilahare hatasını anlamış ve Mevlevî müritleri arasındaki yerini almıştır⁵¹.

Karamanoğulları

Anadolu Türklüğünün Moğollara karşı savunucusu rolünü üstlenerek onlarla hemen her fırsatta ve muhtelif şekillerde mücadeleye tutuşan; dolayısıyla Emîr Çoban'ın 1314'deki itaat davetine icabet etmeyen Karamanoğulları ile Ârif Çelebi arasındaki münasebetler, Mevlevîlerle İlhanlı idarecileri arasındaki siyasi ilişkilere rağmen pek de kötü sayılmaz.

Karamanoğlu emirlerinden Celâl-i Küçük adlı bir zat, Sultan Veled'e Kütahya'dan gönderilerek Konya'daki Mevlânâ Türbesi'ne yerleştirilen beyaz mermerden yapılma havuzu buradan alarak Karaman'daki kendi sarayına götürmüştür. Hadise cereyan ederken Konya dışında bulunan ve döndüğünde havuzu yerinde göremeyen Ârif Çelebi'nin, o dönemde Karamanoğullarının başında bulunan Emîr Bedreddin İbrahim'e bir mektup yazması yeterli olmuştur. Zira Emîr Bedreddin hemen hadiseye sebebiyet veren emiri azledecek ve özürler eşliğinde havuzu Ârif Çelebi'ye iade edecektir⁵². Bu rivayet Ârif Çelebi'nin Karamanoğulları üzerindeki nüfuzunun büyüklüğünü göstermektedir. Hemen ifade edelim ki, Emîr Bedreddin 1308 yılında Konya'yı eline geçiren ve ancak 1314 yılında Emîr Çoban'a bırakmak zorunda kalan Burhaneddin Musa Bey'in oğludur. 1332 yılında kendisiyle Karaman'da bizzat görüşen İbn Battûta, onun Karamanoğullarının öteden beri hamisi olan Memlûklerden el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (üçüncü saltanatı: 1310–1341) desteğiyle kardeşi Musa Bey'e rağmen başa geçtiğini nakletmektedir. Daha sonra el-Melikü'n-Nâsır Muhammed adına hutbe okutarak sikke bastıran Emîr Bedreddin, onların himayesi altına girmiştir. 1332 yılında beylikten çekilerek yerini diğer kardeşi Alâeddin Halil Bey'e bırakan Emîr Bedreddin, onun ölümüyle tekrar beyliğin başına geçecek ve Memlûklere olan eski bağlılığını devam ettirecektir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir⁵³.

⁵¹Eflâkî, II, s. 208; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 81.

⁵²Eflâkî, II, s. 207; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 75.

⁵³İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 414; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9-10; Şihâbeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, İstanbul 1977, s. 320-321; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 456; Kâzım Yaşar Kopruman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1989, s. 489-490.

Mahalli beylerin İlhanlılarla başa çıkamayacağına inanan, kendisine “*candan muhip ve mürid olan*” Karamanoğulları Konya’ya hâkimken bile Moğollara taraftar olan, hatta bu sebeple Kılıç Bahadır gibi bazı Karamanoğlu emirlerinin hakaretine uğrayan⁵⁴ Ârif Çelebi’den sonra Mevlevîlerin siyasi tercihleri yön değiştirecektir.

Karamanoğulları II. Gıyâseddin Mesud’un 708/1308’de vefatını müteakip Konya’yı ellerine geçirmeyi başaracaklar, ancak çok geçmeden Anadolu’ya gelen Emîr Çoban’ın 1314 yılındaki ileri harekâtıyla şehri terk etmek zorunda kalacaklardır⁵⁵. 1320’de vefat eden Ârif Çelebi’den sonra posta oturan halefi Şemseddin Âbid Çelebi (ö. 739/1338), Emîr Çoban’dan sonra Anadolu beyliklerini itaat altına alma görevini üstlenen oğlu Emîr Timurtaş’a, diğer “*Rum ulularının*” aksine pek de sıcak bakmamaktadır. Bu sebeple kendisinden incinen İlhanlı valisi, onu elçilik göreviyle cebren de olsa uç vilayetlerine göndermiş; belki de kasıtlı olarak Konya’dan uzaklaştırmıştır. Âbid Çelebi istemeyerek de olsa çıktığı bu seferle bütün ucu bir baştan diğer bir başa dolaşarak beylikleri Emîr Timurtaş’a bağlı kalmaya davet etmiştir⁵⁶. Bu durum Mevlevîlerin manevi nüfuzunun politik bir misyon için ne kadar büyük bir potansiyeli haiz olduğunun çok açık bir göstergesidir. Ancak Emîr Timurtaş’ın 1324’de isyanı ve 1327’de Memlûklere sığınmasından sonra beylikler geniş ölçüde İlhanlı baskısından kurtulmuş; bu arada Karamanoğulları bir kere daha Konya’ya ele geçirmeyi başarmıştır⁵⁷.

Âbid Çelebi, İlhanlıların son hükümdarı Ebû Saîd Bahadır Han zamanında (1316–1335) Sultâniye ve Tebriz’de üst düzey emirlerle çeşitli temaslarda bulunmuş; “*dervişlerin onarılması gereken bazı işlerini*” arz etmesine rağmen kendisine ehemmiyet verilmemesinden gücenerek geri dönmüştür. Eflâkî, bu münasebetle Celâleddin-i Rumî’nin dilinden: “*O tayfanın (Moğollar) devleti (İlhanlılar), bizim çocuklarımıza, çocuklarımızın çocuklarına, torunlarımıza kötü davrandığı ve onlara karşı cefa ve eziyette bulunduğu, saygısızlık gösterdiği, zorbalıklardan ve büyüklük taslamalarından ötürü bizim soyumuzu lâyıkiyle ağırlamadığı zaman yok olur ve Tanrı’nın gayreti mutlaka onları basîret sahiplerine ibret yapar*”⁵⁸ ifadesini aktarırken,

⁵⁴Eflâkî, II, s. 216-17.

⁵⁵Aksarayî, s. (252), hadiseleri sadece anlatmakla yetinerek bu hususta kronoloji vermezken, *Anonim Selçuknâme*, s. (69) 715 (1315-1316); *Tarihî Takvimler* ise 714 (1314-1315) yılını vermektedir. Bkz. *İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, haz. Osman Turan, Ankara 1984, s. 70. Bir yıllık fark Konya’nın 1314 sonlarında kuşatılıp 1315’de alınmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Turan, *Türkiye*, s. 640, dipnot 63.

⁵⁶Eflâkî, II, s. 241-42.

⁵⁷Kürşat Solak, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 3, 2014, s. 67-69.

⁵⁸Eflâkî, II, s. 243-44.

İlhanlıların, Mevlevîlere gereken saygı ve hürmeti göstermedikleri için yıkıldıklarını ima etmektedir. Mevlevîler artık Konya'yı ellerinde tutan Karamanoğullarını desteklemekte ve bu defa da onlar Mevlevîlerin manevi nüfuzundan istifade ile diğer beylikler üzerinde üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Kısacası geleneksel politik misyon artık yön değiştirmiştir.

ÂRİF ÇELEBİ'NİN HALİFELERİ VE MEVLEVİHANELERİN YAYGINLAŞMASI

Öteden beri gaza ve cihat mefkûresinin hâkim olduğu uç mıntıkalarında, daha ziyade “*Halk İslâm*”ı mümessili konargöçer sufi zümrelerin varlığını ve faaliyetlerini ön plana çıkaran kimi araştırmacıların⁵⁹ görüşlerine ek olarak, “*Yüksek İslâmî*” kalıbı temsil eden yerleşik sufi zümrelerden biri olan Mevlevîlerin de söz konusu mıntıkların dinî eğilimlerine ve siyasi yapılanmalarına mühim katkılar sağladıklarını ileri sürebiliriz. Bunun en somut göstergesi de özellikle Batı Anadolu mıntıkasında konuşlanan beyliklerin merkezlerinde mevlevihanelerin açılmış olmasıdır. Söz konusu sufi kurumların varlığından Ârif Çelebi'nin seyahatleri münasebetiyle haberdar olmaktadır.

Ârif Çelebi, dedesinin ve babasının nüfuzundan azami surette faydalanmasını bilmiştir. Babası Sultan Veled, Celâleddin-i Rumî müntesiplerini ve muhiplerini bir merkeze bağlamış, buraya vakıflar temin etmiş; Anadolu'nun muhtelif şehirlerine halifeler göndererek bir yandan tarikatını yaymış, bir yandan da merkeze bağlı şubelerin veya daha doğru bir tabirle mevlevihanelerin açılmasını sağlamıştı. Ârif Çelebi'nin de aynı istikamette hareket ettiğini görüyoruz. Zira o, yukarıda temas ettiğimiz siyasi ilişkilerinin yanı sıra tarikat öğretilerini daha düzenli bir biçimde geniş kitlelere ulaştırmak maksadıyla muhtelif dergâhlar vücuda getirmiştir.

Mevlevihanelerin hangi şehirlerde açıldığına dair en önemli kaynağımız yine Eflâkî'dir. O, Mevlevîliğin yayılışı hakkında mühim bilgiler verirken Ârif Çelebi'nin seyahatlerine temas etmekte; aynı satırlarda bazen aşikâr bazen de kapalı olarak mevlevihanelere de değinmektedir.

Karaman Mevlevihanesi

Anadolu Türklüğünün Moğol zulmüne karşı en mühim direnç unsuru olarak tarihe geçen Karamanoğullarının, Mevlevî muhitin Moğol yanlısı siyasi

⁵⁹Msl. bkz. Witte, *Menteşe Beyliği*, s. 60-61; Fuad Köprülü, “Anadolu’da İslâmiyet”, *Anadolu’da İslâmiyet*, haz. Mehmet Kanar, İstanbul 2000, s. 63; Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)”, trc. Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth Zachariadou, İstanbul 2000, s. 164. Krş. Hassan, *Osmanlı*, s. 151-152, dipnot 11.

tercihlerine pek de iyi gözle bakması beklenemez. Ancak şurasını bir kere daha ortaya koymak gerekmektedir ki, Ârif Çelebi'nin adı geçen beylik üzerinde büyük bir manevi nüfuzu vardır. Ârif Çelebi'nin Karaman'da (Lârende) halife olarak görevlendirdiği Ahî Muhammed Bey Veled-i Kalemî'nin, onun emriyle burada bir mevlevihane inşa ederek Mevlevî öğretilerini yaymaya çalışması bu hükmü teyit eder mahiyettedir⁶⁰. Nitekim bugün Karaman'da Celâleddin-i Rumî'nin validesi Mü'mine Hatun ile ilk zevcesi Gevher Hatun'un ve bazı Mevlevî büyüklerinin yattığı Mâder-i Sultan Dergâhı'na Kalemîye Zaviyesi de denilmektedir. Burasının Veled-i Kalemî (Kalemîoğlu) Ahî Muhammed Bey tarafından kurulan Karaman Mevlevihanesi olması kuvvetle muhtemeldir⁶¹.

Karaman'daki Mevlevî halifesi Muhammed Bey'in başındaki "Ahî" unvanı, Ârif Çelebi zamanındaki Ahî-Mevlevî yumuşamasının önemli göstergelerinden biridir. Zira söz konusu rivayette Ahî Muhammed Bey'in, Ârif Çelebi'nin müridi ve halifesi olmadan önce de Lârende'de kalabalık bir maiyete, muhtemelen ahî civanlarına sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu durum Mevlevîliğin yayılmasındaki Ahî etkisi gözler önüne sermektedir.

Bayburt Mevlevihanesi

"Halifelerin örneği" olarak tanıtılan Ahî Emîr Ahmed-i Bâybûrdî de, Ahî Muhammed Bey gibi ahî kökenli Mevlevî halifelerindendir⁶². Sultan Veled, Celâleddin-i Rumî'nin ölümünden sonraki dönemde, "ünlü ahî" (ahî-i namdâr) olarak nitelendirdiği Ahmed-i Bâybûrdî'ye hitaben yazdığı manzum bir mektupta onu Konya'ya davet etmektedir. Bu münasebetle babasının adının Zekiyeddin olduğunu da öğreniyoruz⁶³.

Bayburt'un öne çıkan ahî reislerinden olan bu zatın Celâleddin-i Rumî'ye bağlanma ve ona halife olma süreci sıra dışı bir duruma işaret eder. Nitekim Eflâkî'nin bizzat kendisinden naklettiğine göre Ahmed-i Bâybûrdî gençliğinde, Celâleddin-i Rumî'nin günden güne artan ve ağızdan ağza yayılan ününü duyunca Konya'ya giderek ona bağlanmak ister. Ancak ailesi buna müsaade etmez. Bir gece rüyasında Mevlevî müritleri ve seyyahlardan işittiği surette Celâleddin-i Rumî'yi görür ve ona bağlanır. Celâleddin-i Rumî ona: "Mesnevî şeyhi" diye hitap etmiştir. Rüya yoluyla halifelğe kabul edilen Ahmed-i Bâybûrdî, büyük bir posta oturma merasimi yaparak ferace giyer, semâ meclisleri tertipler ve *Mesnevî-i Mânevî*

⁶⁰Eflâkî, II, s. 234.

⁶¹Bahsi geçen mevlevihane hakkında bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 86; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Karaman Mevlevîhânesi", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 447-448.

⁶²Eflâkî, I, s. 289; II, s. 198.

⁶³Sultan Veled, *Divan*, s. 554-555; Sonnot/Açıklama, s. 745.

okumaya başlar. Celâleddin-i Rumî'ye çeşitli armağanlar göndererek durumunu bildirir. Celâleddin-i Rumî de ona icazetnamesini gönderir⁶⁴.

Bu bilgi Ahmed-i Bâybûrdî'nin şahsında kimi Ahîlerin Celâleddin-i Rumî'ye mürit ve halife olduklarını, buldukları şehirlerde Mevlevîliğin tesis ve intişarına hizmet ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Celâleddin-i Rumî'nin vefatından sonraki süreçte Sultan Veled'in, Ahmed-i Bâybûrdî'ye hitaben yazdığı manzum mektupta ondan hâlâ "ünlü ahî" olarak bahsetmesi, Ahmed-i Bâybûrdî'nin Mevlevî halifesi olmasına rağmen ahîlik ülküsünü ya da pratiklerini sürdürdüğünü akla getirmektedir.

Söz konusu mektubun da gösterdiği gibi, Ahmed-i Bâybûrdî'nin halifeliği ve Mevlevîliğe olan bağlılığı Sultan Veled ve Ârif Çelebi dönemlerinde de devam etmiştir. Ahmed-i Bâybûrdî, aile bireyleri ve dostlarının da Ârif Çelebi'ye mürit olmasını sağlamıştır⁶⁵. Onun irşat faaliyetleri sonucu Mevlevîlik Bayburt'ta sağlam bir tasavvufi taban oluşturmuştur. Bu durumu ilerleyen süreçte Ârif Çelebi'nin Bayburt'a uğramasından da anlayabiliriz. Nitekim Ârif Çelebi, babası Sultan Veled'in vasiyeti gereği İlhanlı hükümdarı Olcaytu'yu (hanlığı: 1304-1316) Şiîlikten vazgeçirmek için çıktığı Sultâniye seferinin Bayburt durağında, Ahmed-i Bâybûrdî'nin makamında –muhtemelen mevlevihanesinde– konaklamıştır. Eflâkî'nin Ramazan 716'ya (Kasım-Aralık 1315) denk gelen bu ziyarette Ahmed-i Bâybûrdî için rahmet duasında bulunması, bu tarihte onun artık hayatta olmadığını gösterir⁶⁶.

Sivas Mevlevihanesi

Eflâkî Sivas'ta aşağı tabakadan insanların önünde baş koyduğu, kılık kıyafeti perişan ve külhan dumanından kararmış, el ve ayak tırnakları son derecede uzamış Hâce-i Erzurumî (Erzurumlu Hoca) isimli bir kişiden bahseder. Babası Sultan Veled henüz hayatta iken çıktığı yolculuklardan birinde Sivas'ta "arkadaşların(ın) zâviyesine" giderken Hâce-i Erzurumî ile karşılaşan Ârif Çelebi bile onun bu hâline taaccüp etmiştir. Abdalan-ı Rum'dan yahut Kalenderîlerinden biri olan Hâce-i Erzurumî'nin acayip hâlleri arasında süflî mügayyebattan haber vermesi, verdiği haberlerin çoğu zaman doğru çıkması da vardır. Ârif Çelebi, Hâce-i Erzurumî'ye "âlemin kutbu" denildiğini öğrenince kalabalığın gözleri önünde onun ensesine

⁶⁴Eflâkî, I, s. 289-290; Rauf Kahraman Ürkmez, *Menâkıbnâmeler Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018, s. 175-176.

⁶⁵Eflâkî, I, s. 290; Sultan Veled, *Divan*, s. 555.

⁶⁶Eflâkî, II, s. 183-184. Ârif Çelebi'nin başka bir Bayburt seyahati için bkz. a.g.e., s. 198-199.

şiddetle vurur. Hâce-i Erzurumî, Sivas'ın rintleri arasında sevilen sayılan biri olacak ki, Ârif Çelebi'nin ona vurmasından dolayı şehir karışır. Öyle ki Sivas'ın hâkimi Samagar Noyan oğlu Arap ve şehrin ileri gelenlerinden Ahî Muhammed Divâne olaya müdahale etmek zorunda kalırlar. Bu olaydan yedi gün sonra da Hâce-i Erzurumî ölür⁶⁷.

Bu menkıbede adı geçen Ahî Muhammed Divâne, Ârif Çelebi'nin Sivas'taki müritlerindendir⁶⁸. Yine menkıbede “arkadaşların zâviyesi” şeklinde adı geçen tasavvufi kurum, Sivas'ta Ârif Çelebi zamanında mevcut olan bir mevlevihanenin varlığını akla getirmektedir. Ancak bunu teyit ve tevsik edecek muasır bir kayda henüz rastlanmamıştır⁶⁹.

Akşehir Mevlevihanesi

Konya İlginli oldukları anlaşılan Şeyh Emîre Bey-i Âbıgermî ile Fahreddin-i Âbıgermî, Sultan Veled ve Ârif Çelebi dönemlerinde adı geçen şehirde faaliyet gösteren Mevlevî mürit ve halifelerindendir. Sultan Veled'in ölümünden sonra bir ara Ârif Çelebi'ye karşı bağlılığı biraz zayıflayan ikili, tasavvuf kültüründeki “rüya ile ikaz” geleneğine maruz kalarak Akşehir'de Ârif Çelebi'nin zaman zaman kaldığı bir zaviyede bağlılıklarını tazelemişlerdir⁷⁰. Bu durum Akşehir'de bir mevlevihanenin varlığına işaret etmektedir. Nitekim Ârif Çelebi'nin söz konusu havalide hüküm süren Eşrefoğulları ile yakın ve olumlu ilişkiler geliştirdiğine yukarıda değinmiştik. Bu bir yana, Ârif Çelebi'nin Akşehir ziyaretlerinden birinde, halifelerinden Ahî Musa Akşehrî ile birlikte şehirdeki mevlevihaneye gittiğine dair sarıh bir kayıt da mevcuttur⁷¹.

Denizli Mevlevihanesi

Lâdikli Kadı Necmeddin Kavser, ileri gelen Mevlevî halifelerindendir. Denizli'de (Lâdik) Mevlevîliğin tesis ve intişarında çok hizmetlerde bulunmuştur. Buna rağmen “varlık ve mansıp gururundan” dolayı Ârif Çelebi'ye başkaldırmış, bazı maksatlar yüzünden ondan yüz çevirip itiraz etmeye başlamıştır. Ârif Çelebi bir defasında Necmeddin-i Lâdikî'nin davetiyle Denizli'deki zaviyede/mevlevihanede icra edilen bir semâa katılır. Ancak semâ esnasında

⁶⁷Eflâkî, II, s. 180-182; Ürkmez, *Tasavvufî Zümreler*, s. 221-222. Hâce-i Erzurumî'nin türbesi hakkında bkz. Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya 2005, s. 118, 162.

⁶⁸Eflâkî, II, s. 181-182, 185.

⁶⁹Krş. Nejat Göyünc, “Sivas Mevlevîhânesi”, IX. *Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 83-84; Ömer Demirel, “Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâne Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 217-218.

⁷⁰Eflâkî, II, s. 200-201.

⁷¹Eflâkî, II, s. 232.

Necmeddin-i Lâdikî'nin bağlılarından olup Ârif Çelebi'yi eleştiren müritlerden birinin ölümüyle sonuçlanan bazı tatsızlıklar yaşanır⁷².

Eflâkî'nin öne sürdüğü gerekçeye rağmen, yukarıdaki gerginlik henüz yeni yeni oturmakta/yayılmakta olan tarikat adap ve erkânına dair görüş ayrılıklarından da kaynaklanmış olabilir⁷³. Nitekim Ârif Çelebi'nin ikinci kez Denizli'ye gelmesinden bahseden başka bir rivayette, Necmeddin-i Lâdikî ile Ârif Çelebi arasındaki soğukluk ve gerginliğin had safhaya çıktığını görüyoruz. Öyle ki Ârif Çelebi kendisinden yüz çeviren Necmeddin-i Lâdikî ve bağlılarına rağmen Denizli'de yeni bir zaviye/mevlevihane açarak buraya Mevlânâ Kemâleddin, Mevlânâ Muhyiddin ve Mesnevîhân Tâceddin isimli üç yeni halife tayin eder. Bu nedenle Denizli'deki Mevlevîler ikiye bölünmüştür. Ârif Çelebi'nin hışmına uğrayan Necmeddin-i Lâdikî de çok geçmeden vefat etmiştir⁷⁴.

Ârif Çelebi'nin Denizli'yi müteaddit defalar ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu keyfiyet onun Denizli'deki yaygınlığını ve saygınlığını arttırmış olmalıdır. Fakat üç kişiye aynı şehirde ve aynı anda hilafet vermesi eşine az rastlanır bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu rivayetler, Mevlevîliğin Ârif Çelebi'nin ziyaretlerinden önce zaten Denizli'de sosyal ve tasavvufi bir taban oluşturduğunu gösterir. Bu durumda Lâdik Uç Beyliği emiri Şücâeddin İnanç Bey'in, Arif Çelebi ile karşılaşmadan önce de Mevlevîliğe yakınlık duyduğunu düşünebiliriz⁷⁵.

Amasya Mevlevihanesi

Eflâkî'nin "*Mevlânâ*" unvanı ile andığı ve "*üstün fenleri kendinde toplayan*" kişi olarak övdüğü Mevlevî halifelerinden Alâeddin-i Amasî, Amasyalı Bayram isimli bir zatın oğludur⁷⁶. Celâleddin-i Rumî'nin son zamanlarına yetişmiş, genç yaşta Hüsâmeddin Çelebi ve Sultan Veled'e mürit olmuştur. Özellikle Hüsâmeddin Çelebi'den tasavvufi terbiye alan Alâeddin-i Amasî, *Mesnevî-i Mânevî* okumaları da yapmıştır. Hüsâmeddin Çelebi icazetnamesini yazmak ve feracesini giydirmek suretiyle onu Amasya'ya halife olarak göndermiştir⁷⁷.

Alâeddin-i Amasî, uzun yıllar irşat faaliyetlerinde bulunarak, Amasya ve çevresinde Mevlevîliğin yayılmasını sağlamış, çok sayıda mürit yetiştirmiştir.

⁷²Eflâkî, II, s. 187-188.

⁷³Ertaş, "Ahmed Eflâkî'ye Göre Denizli'de İlk Mevlevîler", s. 95.

⁷⁴Eflâkî, II, s. 220-221; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 81.

⁷⁵Ertaş, "Ahmed Eflâkî'ye Göre Denizli'de İlk Mevlevîler", s. 91.

⁷⁶Eflâkî, II, s. 191.

⁷⁷Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 150; Eflâkî, II, s. 194.

Ancak ilerleyen süreçte Alâeddin Amasî ile Ârif Çelebi arasında, ikincisinin bâtini karakteri ve bazı yanlış uygulamalarından (tedavi için su ile karıştırılmış şarap içmesi) dolayı bir takım gerginlikler yaşanır. Ârif Çelebi Amasya'dan ayrıldıktan sonra Alâeddin-i Amasî zor günler geçirir. İtibarını ve servetini kaybeder. Etrafındakiler dağılır. “Zâviyesi” ise çıkan yangınlar sonucu tamamen yanar⁷⁸. Amasya Mevlevihanesi olarak isimlendirilen bu zaviye, Anadolu’da kurulan ilk mevlevihanelerden biridir. Pervâne Alâeddin Mevlevihanesi olarak da bilinmektedir⁷⁹.

Yukarıdaki rivayette Eflâkî’nin yanlı tutumu göze çarpmakta; buradan Amasya’da da Denizli’de olduğu gibi bir takım görüş ayrılıklarının yaşandığı anlaşılmaktadır.

Sultâniye Mevlevihanesi

Ârif Çelebi zamanında Anadolu dışında da mevlevihaneler tesis edildiğine dair kaynaklara yansıyan ilk ve tek şehrin, Olcaytu Han tarafından kurulan yeni İlhanlı başkenti Sultâniye –Kazvin ile Tebriz arasındadır– olmasının Mevlevîlerin siyasi tercihleriyle yakından veya doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek herhalde yanlış olmasa gerektir. Nitekim İlhanlı hanları, hatunları, üst düzey emirleri ve bölgenin özellikle Kalenderî şeyhleriyle⁸⁰ arası gayet iyi olan Ârif Çelebi, 10 Zilhicce 717’ye (13 Şubat 1318) denk gelen Kurban Bayramı arifesinde halifesi Şeyh Sührâb-ı Mevlevî’nin zaviyesinde yani Sultâniye Mevlevihanesi’ndedir⁸¹.

Diğer Halifeler

Ârif Çelebi’nin halifelerinden Nâsiheddin-i Sabbâg, Niğde ve çevresinin ileri gelenlerinin çocuklarını irşat ederek Mevlevîliğin yayılmasını sağlamıştır⁸². “Halifelerin sultanı, âriflerin övüncü, velilerin makbulü” şeklinde nitelendirilen Samsunlu Çelebi Evhededdin de Ârif Çelebi’nin halifelerindendir⁸³. “Tanrı’nın yeryüzünde veliyesi”, âlim ve ârif bir kişi olarak nitelendirilen Konyalı Hoşlika

⁷⁸Eflâkî, II, s. 191-193; Ürkmez, *Tasavvufî Zümreler*, s. 172-173. Alâeddin-i Amasî’nin Sultan Veled ve Hüsâmeddin Çelebi’nin inayetine mazhar olduğunu belirten Sipehsâlâr, onun bu tür bir akıbeta maruz kaldığına değinmez. Hatta diğer halifelerin sadece isimlerini anmakla yetinirken, meziyetlerini sıraladığı Alâeddin-i Amasî’yi uzun uzun över. Krş. Sipehsâlâr, *Risâle*, s. 150.

⁷⁹Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, I, İstanbul 1327-1330, s. 246-247; Adnan Gürbüz, “Amasya Mevlevîhânesi ve Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 287-292.

⁸⁰Örneğin ünlü Kalenderî şeyhi Baba’nın (ö. 707/1307) Sultâniye’deki halifelerinden Hayran Emîrci. Bkz. Eflâkî, II, s. 184-185.

⁸¹Eflâkî, II, s. 202.

⁸²Eflâkî, II, s. 210, 223.

⁸³Eflâkî, II, s. 54-55.

Hatun, Tokat'taki Mevlevî halifelerinden biridir. Bu havalide Mevlevîliğin yayılmasında önemli roller oynamıştır. Onun Tokat'a kim tarafından halife tayin edildiği belli değildir. Ancak Ârif Çelebi'ye büyük hürmet gösteren bir halifedir. Onunla birlikte zaman zaman civar beldelere çeşitli seyahatler düzenlemiştir⁸⁴. Bütün bunlara rağmen Tokat'taki mevlevihanenin varlığına dair en eski kayıt 859 (1454-1455) tarihli tapu tahrir kayıdır. Bu kayıta otuz iki hanelik Mevlevihane Mahallesi'nde, Hankah-ı Mevlevî adıyla anılan bir mevlevihane bulunduğu belirtilmektedir⁸⁵.

SONUÇ

Abdalan-ı Rum veya daha geniş açılımıyla Kalenderî, Hayderî, Vefâî vb. sufi zümrelerin yanı sıra Mevlevîlerin de Türkmen beyliklerinin faaliyet sahası olan Batı Anadolu uç mıntkasında XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren faaliyette bulunduğunu görüyoruz. Ârif Çelebi ve onunla muasır diğer sufilerin faaliyetleri sayesinde tasavvuf ve tarikatların iktidar muhiti ve geniş halk tabakaları arasındaki etkinliği ve yaygınlığı daha da artmıştır. Mevlevîler, özellikle Sultan Veled ve Ârif Çelebi döneminde, politik tercihlerini İlhanlılardan ve(ya) İlhanlı yanlısı ümeradan yana kullanmışlar; onların Anadolu'da meşruiyet sağlamasına yönelik bazı tavırlar sergilemişlerdir. Ârif Çelebi, bir taraftan yeni teşekkül etmekte olan ve Moğollara direnç gösteren Batı Anadolu beyliklerinin başkentleri ve mühim şehirlerini dolaşmış, buralardaki mahalli emirlerle müspet ilişkiler geliştirmiş, onları İlhanlılara itaate davet etmiş; diğer taraftan da halifeler görevlendirmek ve mevlevihaneler aç(tır)mak suretiyle tarikatın öğretilerini yaymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Ârif Çelebi'nin seyahatler ve ziyaretler vasıtasıyla kurduğu yoğun ilişkiler ağının hem tasavvufi hem de siyasi yönü ve sonuçları vardır.

Celâleddin-i Rumî döneminde ilk tezahürleri görülmeye başlayan Mevlevîlerle Ahîler arasındaki yumuşamanın, ilerleyen süreçte ikinci zümreden birincilere hizmet eden halifeler çıkması şeklinde daha da belirginleştiğini görmekteyiz. Burada dikkatimizi çeken diğer bir nokta da Ahîlerin Mevlevî olmalarına rağmen unvanlarını muhafaza etmeleri ve bu şekilde kayıtlara

⁸⁴Eflâkî, II, s. 191, 217.

⁸⁵M. Tayyip Gökbilgin, "Tokat", *İA*, XII/1, İstanbul 1979, s. 405-406; Sevay Okay Atılğan, "Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, XIII/36, 2010, s. 52-53. Ayrıca bkz. Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevîhânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 61-68.

geçmeleridir. Ancak az da olsa Ahîlerle Mevlevîler arasındaki münasebetlerin sertleştiği durumlar da yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1986-1987.
- Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1968.
- Akkuş, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, haz. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- Atılğan, Sevay Okay, "Dünden Bugüne Tokat Mevlevihanesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, XIII/36, 2010, s. 47-68.
- Bayram, Fatih, "Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler", *Avrasya Etüdleri*, S. 42, 2012/2, s. 157-168.
- Bayram, Mikâil, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 3. Baskı, Konya 2012.
- Çiftcioğlu, İsmail, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevîlik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2004, s. 143-160.
- Değirmençay, Veyis, "Sultan Veled", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 521-522.
- Demir, Mustafa, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi Yayınları, Sakarya 2005.
- Demirel, Ömer, "Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 217-223.
- Ebû Abdullah Muhammed, İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar*, Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Ertaş, M. Yaşar, "Ahmed Eflâkî'ye Göre Denizli'de İlk Mevleviler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, 2006, s. 83-97.
- Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, trc. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Gökbilgin, M. Tayyip, "Tokat", *İA*, XII/1, İstanbul 1979, s. 400-412.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1983.
- Göyünç, Nejat, "Sivas Mevlevîhânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 83-92.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999.
- Güneş, Mustafa, "Celâleddin Ergûn Çelebi ve Genc-nâme Üzerine", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 56, 2016, s. 372-379.
- Gürbüz, Adnan, "Amasya Mevlevîhânesi ve Vakıfları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 287-292.

- Hassan, Ümit, *Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, 3. Baskı. İstanbul 2002.
- Haykıran, Kemal, Ramazan Bircan, Kayacan Cemal Üstün, "XIII. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Aydın'da Tasavvufi Faaliyetler", *Studies of The Ottoman Domain*, IX/16, 2019, s. 51-74.
- Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, I, Dersâadet Hükümet Matbaası, İstanbul 1327-1330.
- İbn Bibi el-Hüseyin b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'ini'd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Kofoğlu, Sait, "Eşrefoğulları", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 484-485.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1989, s. 433-543.
- Köprülü, Fuat, "Anadolu'da İslâmiyet", *Anadolu'da İslâmiyet*, haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 41-122.
- Köprülü, M. Fuad, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, 1943, s. 379-458.
- Lewis, Franklin, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, trc. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2010.
- Merçil, Erdoğan, "Sâhib Ata", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 515-516.
- Merçil, Erdoğan, "Sâhib Ataoğulları", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 518.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Beyliğı Topraklarında Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)", trc. Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, *Osmanlı Beyliğı (1300-1389)*, ed. Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 159-172.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 17-22.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- Özcan, Nuri, "Celâleddin Ergun", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 247-248.
- Saylan, Betül, *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevîlik'te Çelebilik Makâmı (Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân Örneğı)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Solak, Kürşat, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyancıları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 3, 2014, s. 61-74.
- Sultan Veled, *Maârif*, trc. Meliha Anbarcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

- Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, trc. Veyis Değirmençay, Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 1-147.
- Sümer, Faruk, "Karamanoğulları", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 454-460.
- Taneri, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menâkibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi)*, Bilge Yayınları, 2. Baskı, Konya 1977.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Karaman Mevlevihânesi", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 447-448.
- Tekindağ, Şihâbeddin, "Karamanlılar", *İA*, VI, İstanbul 1977, s. 316-330.
- Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1984.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1998.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2003.
- Ürkmez, Rauf Kahraman, *II. Gıyasü'd-din Mes'ud Dönemi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Ürkmez, Rauf Kahraman, *Menâkibnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018.
- Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, trc. Orhan Ş. Gökyay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999.
- Yavaş, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin Mimari Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Yazıcı, Tahsin, "Ahmed Eflâkî", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 62.
- Yazıcı, Tahsin, "Ârif Çelebi", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 363-364.
- Yüksel, Hasan, "Tokat Mevlevihânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihâneler Kongresi Özel Sayısı)*, II/2, 1996, s. 61-68.

